

Polisen

**Fornlämning Nyköping 231:1, Polisen 1, 2 & 3, Nyköpings socken & kommun,
Södermanlands län. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.**

Nyare tid

Lars Norberg

Polisen

**Fornlämning Nyköping 231:1, Polisen 1, 2 & 3, Nyköpings socken & kommun,
Södermanlands län. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.**

Nyare tid

Lars Norberg

Sammanfattning

Sörmlands Arkeologi AB har under perioden 2016-10-10 – 2016-10-12 genomfört en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning inom fornlämning Nyköping 123:1 (stadslager), Polisen 1, 2 och 3, Nyköpings stad, socken och kommun, Södermanlands län.

Schaktningsövervakningen utfördes eftersom Nyköpings kommun ansökt om tillstånd till markgrepp inför installation av fjärrvärme inom rubricerade fastigheter. Med anledning av markgreppet fattade länsstyrelsen beslut enligt 2 kap 13 § KML, om att en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning skulle genomföras (lst dnr 431-5598-2016). De berörda fastigheterna är centralt belägna inom Nyköpings gamla stadsområde, nära Stora torget och S:t Nicolai kyrka. Det öppnade schaktet omfattade en yta om cirka 65 m².

Schaktet löpte ställvis i befintliga schakt och på ett flertal platser noterades äldre ledningar samt ett flertal brunnar. Intakta lager påträffades dock på två ställen. Inom gårdsplanen framför entrén till Westerlingska gården framkom ett lager vilket kan knytas till 1719 års brand. Här påträffades ett 1 öres kopparmynt daterat år 1719, det vill säga från drottning Ulrika Eleonoras regering (1718-1720). Utöver det påträffades rester efter en bränd och raserad byggnad belägen mellan Mårtensgården och Rektorsbostaden. Byggnaden bör med utgångspunkt i ¹⁴C-analysen inte vara äldre än år 1680 och förstördes troligen i samband med 1719 års brand. Lämningarna kvarligger under det aktuella schaktdjupet (0,4-0,6 m).

Rapporten kan laddas ned via
www.sormlandsarkeologi.se

eller beställas från

Sörmlands Arkeologi AB
Tideliusgatan 37
118 69 Stockholm

mail@sormlandsarkeologi.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg
Kart- och ritmaterial: Lars Norberg
Omslagsfoto: Runstenen U692 på Oknö i Mälaren.

© Sörmlands Arkeologi AB
Nyköping 2017

Innehåll

Sammanfattning 2

Utgångspunkt 5

Tidigare undersökningar

Syfte & metod 5

Syfte

Metod

Topografi & kulturmiljö 6

Polisen & Läroverket

Resultat 6

Schaktning

Dateringar

Utvärdering 10

Referenser 10

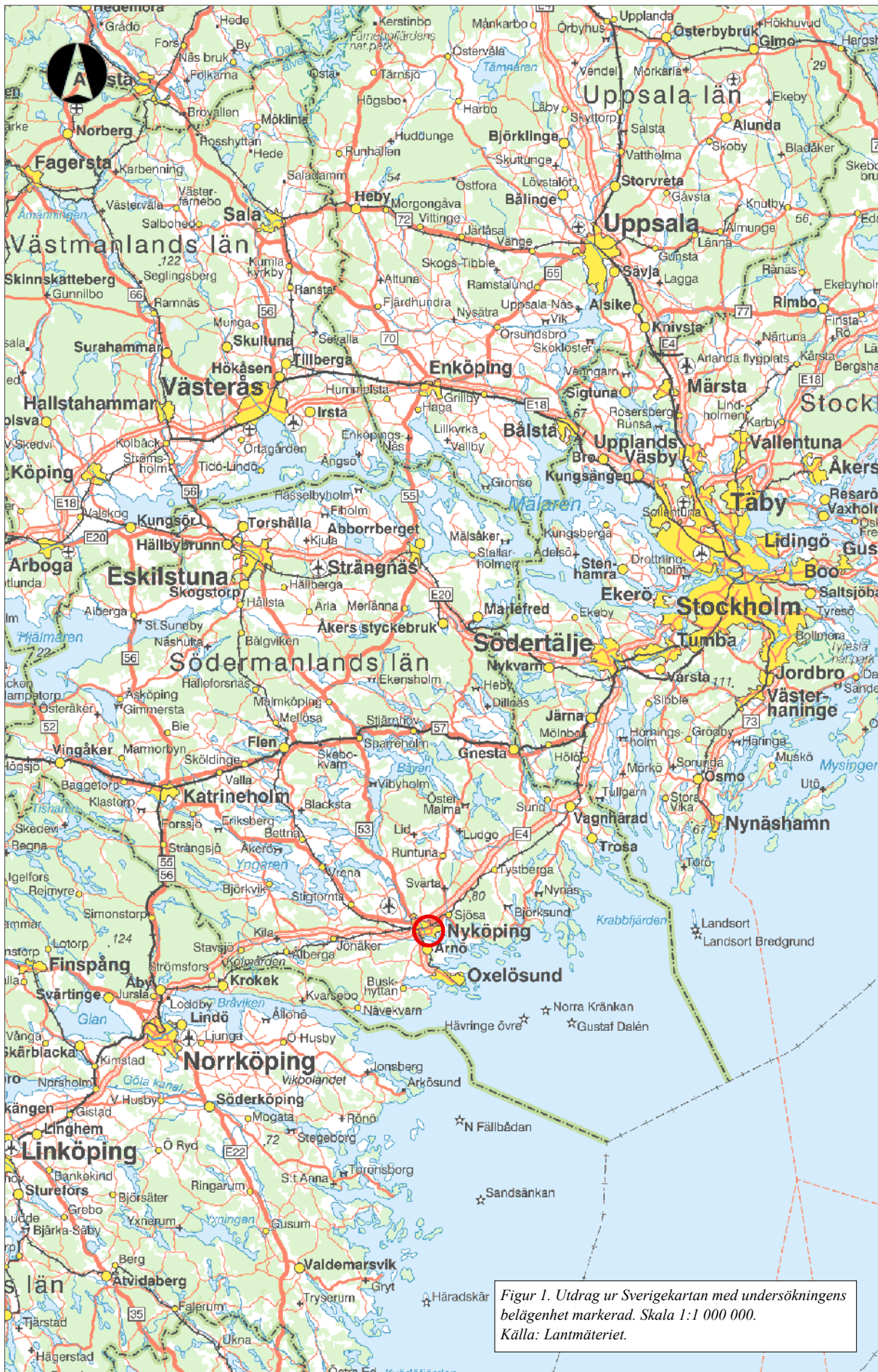
Arkiv

Administrativa uppgifter 14

Bilagor 15

Bilaga 1. ¹⁴C-analys

Bilaga 2. Fotodokumentation

Figur 1. Utdrag ur Sverigekartan med undersökningens belägenhet markerad. Skala 1:1 000 000.
Källa: Lantmäteriet.

Utgångspunkt

Sörmlands Arkeologi AB har under perioden 2016-10-10 – 2016-10-12 genomfört en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning inom fornlämning Nyköping 231:1 (stadslager), Polisen 1, 2 och 3, Nyköpings stad, socken och kommun, Södermanlands län (figur 1 & 3).

Undersökningen utfördes eftersom Nyköpings kommun ansökt om tillstånd till markingrepp inom rubricerade fastigheter. Ansökan omfattade schaktning inför anslutning av fjärrvärme till byggnader i området. De aktuella fastigheterna är centralt belägna inom Nyköpings gamla stadsområde, nära Stora torget och S:t Nicolai kyrka. Det öppnade schaktet uppgick till en yta om knapp 65 m².

Beslut i ärendet är fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län (1st dnr 431-5598-2016) enligt 2 kap. 13 § i Kulturmiljölagen (1988:950). Ansvarig för kostnaden var Nyköpings kommun.

Projektledare samt fält- och rapportansvarig var Lars Norberg, verksam som arkeolog vid Sörmlands Arkeologi AB.

Tidigare undersökningar

Inom kvarteret Polisen har ett mindre antal arkeologiska insatser tidigare genomförts. Samtliga är relativt små till ytan och ett fåtal har grävts ned i orörd marknivå

(figur 4). De tjockaste lagren har iakttagits i kvarterets västra delar. Här undersöktes år 1981 ett cirka tre meter djupt schakt, varvid välbevarade kavelbroar i flera faser påträffades (SR68c, Sjösvärd 1983).

Inför ett planprogram genomfördes år 2011 en arkeologisk förstudie inom kvarteren Polisen och Läroverket. Syftet var att ta fram ett planeringsunderlag samt studera eventuella följder för de arkeologiska lämningarna i samband med framtida förändringar av bebyggelsen (Norberg 2011). Trots de fåtaliga undersökningarna ger området som helhet ett välbevarat intryck med ställvisa förekomster av omfattande kulturlager, rester av konstruktioner, samt rikliga mängder organiskt material (ibid, s. 15f).

Syfte & metod

Syfte

Syftet med den arkeologiska schaktningsövervakningen var i första hand att undersöka och dokumentera de fornlämningar som framkom i samband med schaktningen.

Metod

Arbetet inleddes med att fjärrvärmeschaktet öppnades med grävmaskin. Schaktningen skedde till stora delar i anslutning till äldre ledningsschakt och grävdes ned till ett erforderligt djup för fjärrvärmerna. Underliggande omrörda fyllnadsmassor grävdes bort skiktvis.

Figur 2. Till vänster i bild syns den så kallade Mårtensgården före renoveringsarbetet och till höger syns Westerlingska gården. Båda byggnaderna uppfördes under 1700-talets början. Foto: Lars Norberg år 2011, Sörmlands museum.

Den öppnade ytan samt befintliga ledningar, brunnar och påträffade lämningar dokumenterades med RTK-GPS och beskrevs i text.

Ett daterande föremål samlades in, tillsammans med prov för ¹⁴C-analys, vilken utfördes av Ångströmlaboratoriet (bilaga 1). Delar av schaktet, omgivande miljöer samt ett urval av föremålen fotograferade med digitalkamera (bilaga 2).

Topografi & kulturmiljö

Inom Nyköpings historiska stadskärna finns omfattande lämningar i form av kulturlager och rester efter konstruktioner och byggnader (Nyköping 231:1). Ursprunglig markyta, vilken består av lerskiktad silt som avsatts i åns dalgång, har sannolikt bidragit till goda bevaringsförhållanden, något som haft en positiv inverkan på kulturlager, träkonstruktioner och annat organiskt material.

Betydelsefulla undersökningar har bland annat genomförts i Åkroken åren 2010-2011 (KN-KUS09-082 & KN-KUS11-050, Åkroken 3 & 4), i kvarteren Rådhuset och Stallbacken under 1960- och 1970-talen (Norberg & Pettersson 2008), samt i kvarteren Borgmästaren, Folkungabron (Nordeman & Douglas 1987).

Den tidigmedeltida bebyggelsen var förmodligen belägen på ömse sidor om Nyköpingsån. I området strax nedanför kvarteret Åkroken öppnade sig under tidig- och högmedeltid en havsvik ut mot Stadsfjärden. Under hög- och senmedeltid märks en expansion av bebyggelsen sett till de arkeologiska resultaten. Stadsområdet nådde i söder ända ned till Nyköpingshus. I väster och norr angränsade staden till högre liggande områden och bergspartier. Under 1500- och 1600-talen, växte staden ytterligare och kom att omfatta en yta som grovt motsvarar dagens lagskyddade fornlämning (Nyköping 231:1). En omfattande industriell verksamhet var då förlagd till forsen vid Storhuskvarn.

Nyköping drabbades emellertid av flera ödeläggelser och fick en ny stadsplan någon gång mellan år 1640 och 1665, vilken i stort sett är densamma än idag. År 1719 brändes stora delar av Nyköping återigen, den här gången i samband med ryssarnas anfall.

Nyköpings centrala delar har som många andra städer varit föremål för omfattande urschaktningar både med och utan arkeologisk medverkan. Det finns dock fortfarande områden i de centrala delarna som i arkeologisk mening kan betraktas som välbevarade. Förutom de så kallade Åkvarteren (Åkroken, Mejeriet, Verkstaden & Nyköpingsbruk) gäller det främst kvarteren Läroverket, Polisen, Skutskepparen, Strömkarlen och Sörmlandsbanken (Hasselmo 2007).

Polisen & Läroverket

De idag glest bebyggda kvarteren Polisen och Läroverket har bidragit till att den arkeologiska informationen bevarats väl under mark. Att området sedan lång tid har dominerats av skolverksamhet har också satt sin tydliga prägel på platsens utveckling under historisk tid och återspeglas i bebyggelsen inom framförallt Läroverket.

I Hertig Karls räkenskaper finns information om byggnadsmaterial till en ny skolbyggnad upptagna. Uppgiften innebär troligen att skolan etablerades på platsen och förmodligen avses de byggnader som finns inritade på den äldsta stadskartan (LMS akt nr C57-1:1). Vad gäller arkiven finns i övrigt utförliga räkenskaper över *Nyköpings skolestuga* bevarade från åren 1628-1652 (Indebetou 1874a s. 85f).

Kvarteret Polisen tycks ha hyst en relativt typisk stadsbebyggelse fram till det sena 1600-talet. I *Geometrisch jordebook Öffver Nyköpings stads Tompt mättningh* från år 1674 märks ett flertal tomtägare, bland annat omnämns en borgmästare tillsammans med flera stadsjordar. Tomter innehades också av en rådman, en sekreterare, en garvare och två brukskarlar med flera (figur 6, NS & SMA, Blomberg). Under 1600-talets slut omnämns också en rådman tillsammans med stadsvärdshusets stallgård och en köttbod (SMA, Blomberg).

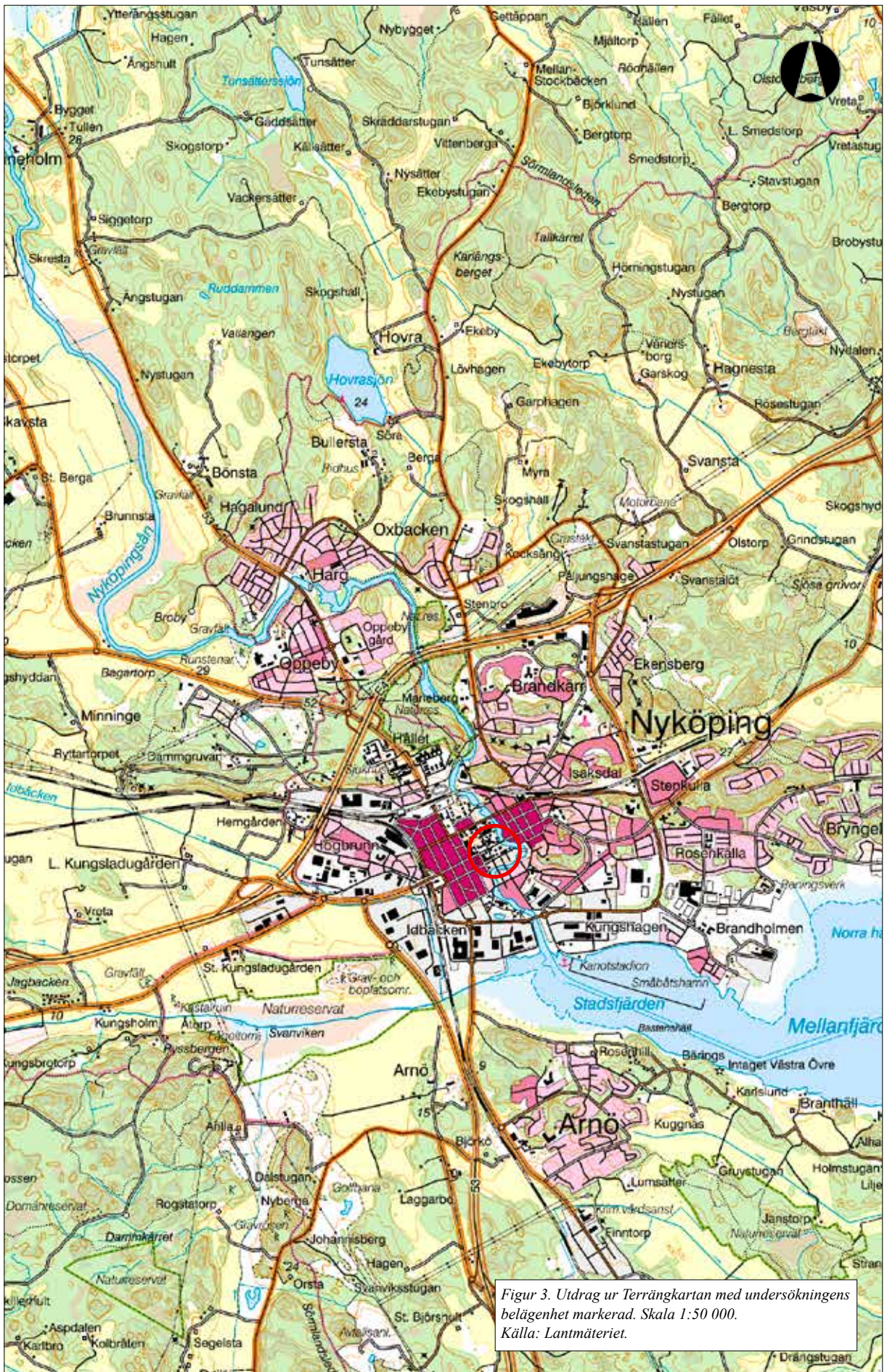
I kvarteren Polisen och Läroverket finns ett mindre antal byggnader inritade i 1700-talets kartmaterial (LMS akt nr C57-1:14 & Rivell i Sundler 1735-1739, utg. 1967). Alla utom Westerlingska gården och ytterligare en byggnad är idag rivna eller flyttade (figur 2 & 7). Westerlingska gården utgör tillsammans med Mårtensgården den äldsta stående bebyggelsen i området. Samtliga byggnader uppfördes efter 1719 års brand (NKB, Polisen_2-1_15708.pdf Polisen_3_15709.pdf).

I 1800-talets kartmaterial syns ett flertal byggnader, längor och bodar inne i kvarteret Läroverket, vilka senast revs i samband med att Nicolaiskolan uppfördes (LMV akt nr 04-nys-53). Både huvudbyggnaden, gymnastikhuset och Rektorsbostaden stod färdiga under 1880-talets slut (NKB, Polisen_1-3_15706.pdf & Kulturhistorisk byggnadsinventering, Nyköping 1979, s. 169).

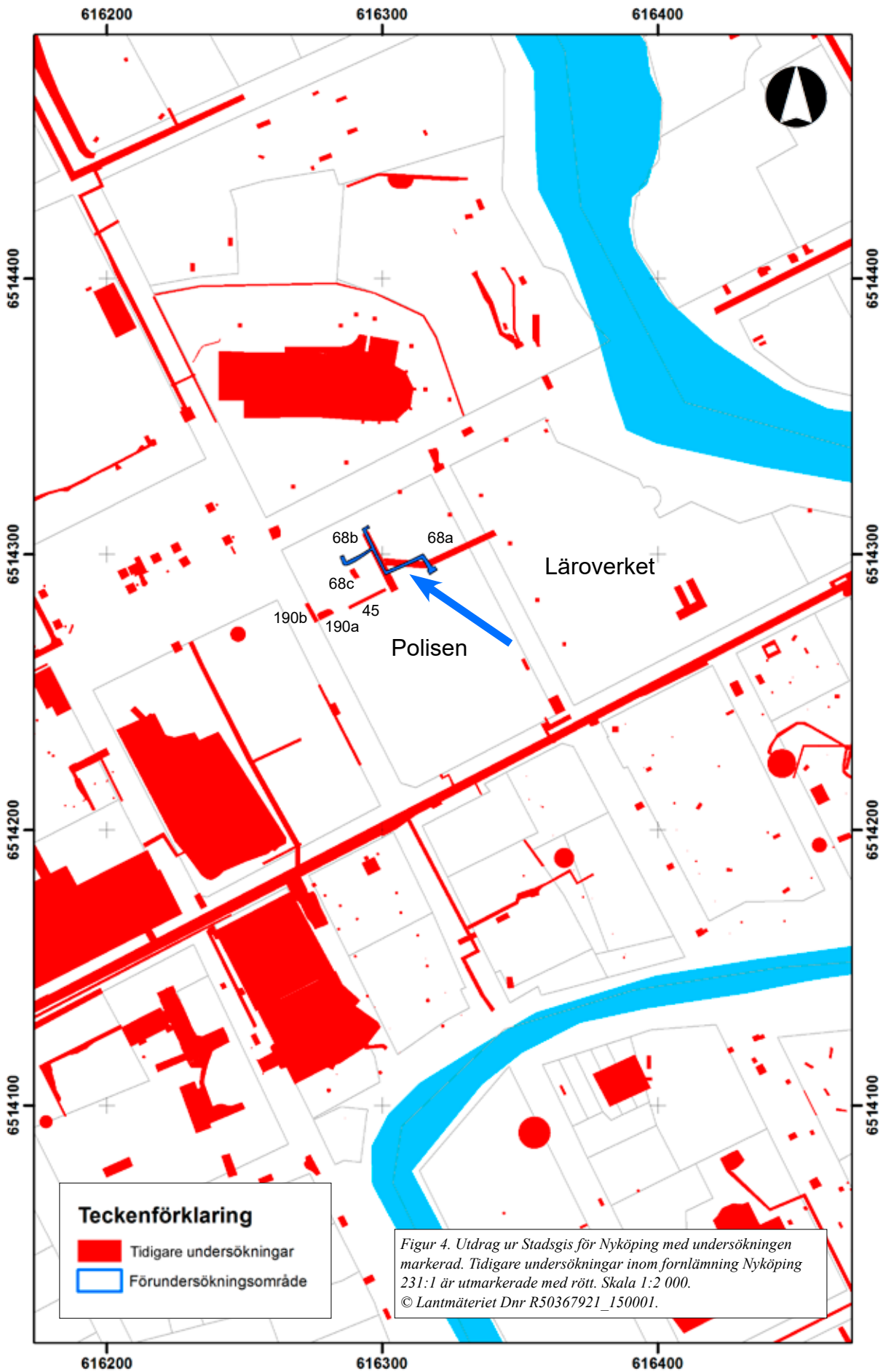
Resultat

Schaktning

Schaktet var cirka 58 meter långt och omkring 1 meter brett (figur 7-13). Djupet uppgick generellt till cirka 0,6 meter från befintlig markyta. Ställvis grävdes schaktet något grundare på grund av befintliga ledningar och påträffade kulturlager. I sydost, där fjärrvärmens skulle anslutas till det befintliga ledningsnätet invid Rektorsbostaden, ökades bredd och djup något.

Figur 3. Utdrag ur Terrängkartan med undersökningens belägenhet markerad. Skala 1:50 000.
Källa: Lantmäteriet.

Söder om **Westerlingska gården**, under cirka 0,4-0,5 meter tjocka påförda massor bestående av grus och sandig matjord, framkom ett ställvis sotigt lager med inslag av kalkbruk (**L1**). Ytligt i lagret påträffades ett 1 öres kopparmynt daterat år 1719 (**F1**), det vill säga från drottning Ulrika Eleonoras regering (1718-1720). Schaktningen avslutades på detta djup och myntet tillvaratogs (figur 5).

Med utgångspunkt i myntfyndet kan lager 1 knytas till 1719 års stadsbrand. Ytan genomkorsades av ett flertal äldre och nyare ledningar och var ställvis kraftigt störd. Centralt i och intill schaktet fanns också tre brunnar av betong.

Väster om **Mårtenshuset**, öppnades därefter ett längre anslutande schakt, vilket genomgående grävdes i ett befintligt schakt (SR68b), och som övervakades arkeologiskt år 1981 (Sjösvärd 1983). Under gårdsplanen noterades endast fyllnadsmassor bestående av omrörda kulturlager med tegelkross samt sand och grus. Även här fanns nedgrävda ledningar samt ett par brunnar. Inga fynd påträffades.

Därefter grävdes schaktet i rät vinkel åt ONO, det vill säga mellan **Mårtenshuset** och **Rektorsbostaden** (bilaga 2). Fyllningen utgjordes av påförda och omrörda massor bestående av kulturlager med tegelkross samt sand och grus. Centralt, och cirka 0,2-0,3 meter under nuvarande markyta, påträffades ett antal spräckta stenar som korsade schaktet i NNV-SSO riktning. De nedgrävda stenarna tolkades som delar av en grundläggning (**A1**). I de omrörda massorna intill stenarna påträffades ett skaft till en kritpipa.

Grunden motsvarar troligen delar av den norra gaveln till en äldre byggnad, vilken kan spåras i en karta i Sundlers avhandling (Rivell i Sundler åren 1735-1739, utg. 1967). Byggnaden, som var samtida med Westerlingska gården och Mårtenshuset, kvarstod till första halvan av 1900-talet eftersom det finns utritat på 1931 års stadsplan. På 1972 års stadsplan saknas dock byggnaden. Inga fynd tillvaratogs.

Avslutningsvis öppnades ett anslutande schakt, återigen i rät vinkel, mot **Rektorsbostaden**. Under cirka 0,3 meter påförda massor av sand och grus påträffades intakta lager (**L2**). Lagrets övre delar rensades för hand ned till ett erforderligt schaktdjup om 0,4 meter. Lämningsarna tolkades som resterna efter en raserad och bränd byggnad bestående av fullständigt förkolnat trä samt tegelkross (bilaga 2).

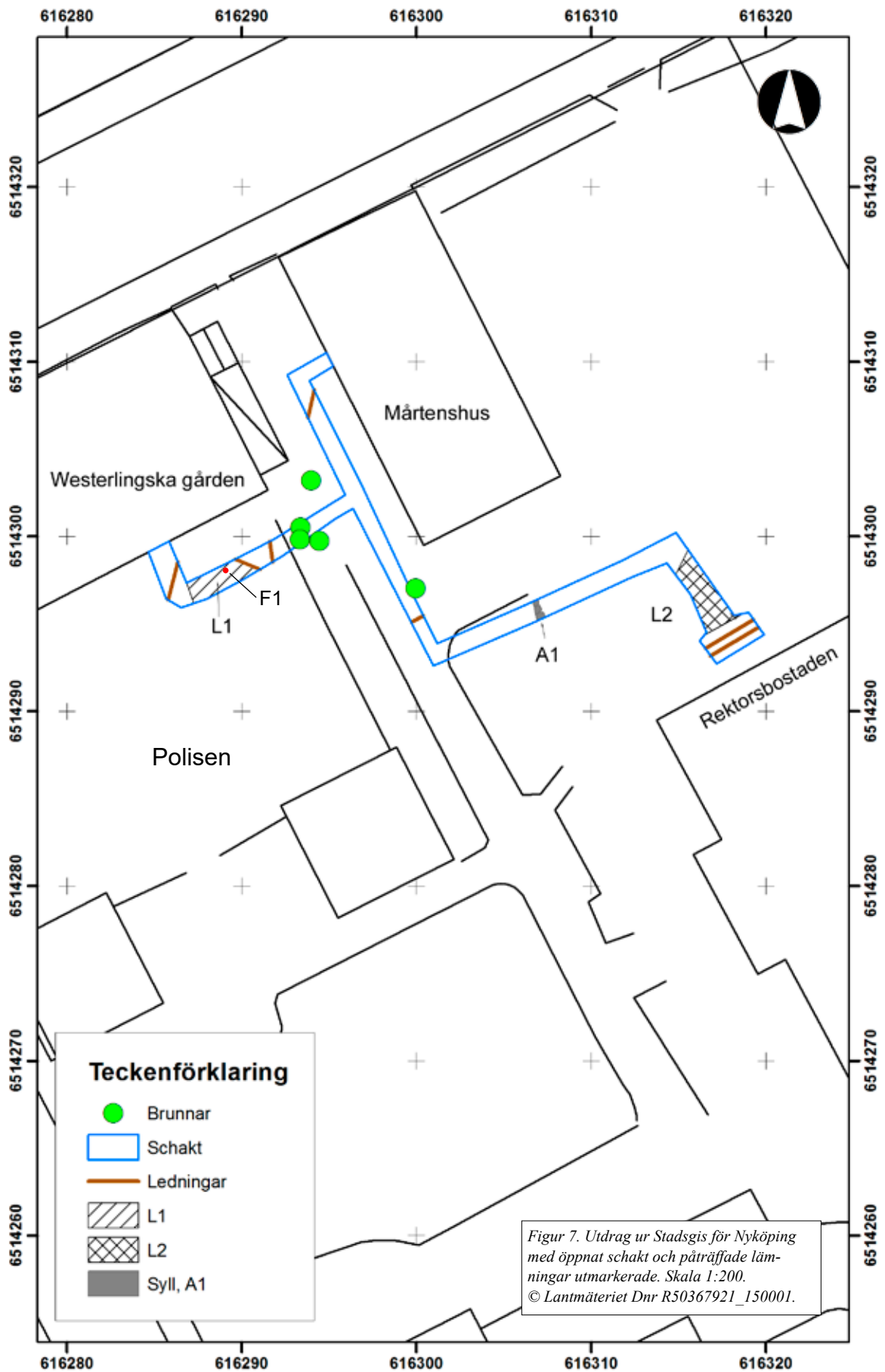
I lagret påträffades några skärvor yngre rödgods med homogen gul respektive orange glasyr samt en fot till en trebensgryta. Keramiken var delvis sekundärbränd och sintrad. Vidare påträffades en skärva ljusgrönt glas med vulster, vilken härrör från ett dryckeskärl. Utöver det noterades ett par större bitar av en kraftig degel av keramiskt material med invändiga rester av kopparutfällning samt ett par kritpipsskaft. Fynden tillvaratogs ej, men ett urval dokumenterades genom fotografering (bilaga 2).

I schaktets botten skyntade rester efter ett förmultnat trägolv, ett par grövre, cirka 0,1 meter tjocka stockar, samt ett par stenar vilka kan ha ingått i en syll. Under en av stockarna fanns välbevarat granris som troligen fungerat som isolering i trossbotten. Lämnings kvarligger till större delen under det grävda schaktdjupet (0,4 m).

Figur 5. 1 öres kopparmynt, år från 1719 (F1). Foto: Lars Norberg år 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Fnr	Kontext	Sakord	Material	Datering	Vikt (g)	N	E	Z	Anmärkning
F1	L1	Mynt	Cu-leg	1719	4,38	6514297,99	616288,86	z+11,12	Ulrika Eleonora (1718-1720). 1 öre

Figur 8. Gårdsplanen söder om entrén till Westerlingska gården. I bakgrunden syns Rådhuset. Foto mot sydväst: Lars Norberg år 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Figur 9. Ytan mellan Rektorsbostaden och Mårtenshuset (till höger). I bakgrunden skymtar Westerlingska gården. Foto mot väster: Lars Norberg år 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Figur 10. Rektorsbostadens norra gavel. Foto mot sydväst: Lars Norberg år 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Figur 11. Öppnat fjärrvärmeschakt framför entrén till Westerlingska gården. Platsen för myntfyndet (F1) markerat med röd pil. Foto mot sydväst: Lars Norberg år 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Figur 12. Öppnat fjärrvärmeschakt mellan Westerlingska gården och Mårtenshuset (till höger). Foto mot nordnordväst: Lars Norberg år 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Figur 13. Fjärrvärmeschaktet mellan Mårtenshuset och Rektorsbostaden. I förgrunden skymtar L2. Foto mot västsydväst: Lars Norberg år 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förstudie. *Sörmlands museum, Arkeologiska meddelanden 2011:05*. Nyköping.

Norberg, Lars & Pettersson, Björn. 2008. *Rådhuset & Stallbacken*. Fornlämning Nyköping 231:1, Nyköpings stad, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Syntesrapport. *Sörmlands museum, Arkeologisk meddelanden 2008:07*. Nyköping.

Nordeman, Kjell & Douglas, Marietta. 1987. Nyköping. I: *7000 år på 20 år. Arkeologiska undersökningar i Mellansverige*. Red. Tiiu Andræ et al. RAÄ. Stockholm.

Sjösvärd, Lars. 1983. *Kvarteret Polisen i Nyköping*. En stadsarkeologisk undersökning. *RAÄ UV Rapport 1983:5*. Stockholm.

Sundler, Johannes. *Nyköping. 1735-1739*. Utgiven och översatt från latinet och kommenterad av Per Hansson. *Sörmländska handlingar Nr 23*. 1967. Nyköping.

Arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS), Arkivsök.

Akt nr C57-1:1. Stadsplanekarta. Förrättningsman obekant. Förrättningen 1665 (?), Lådakt.

Akt nr C57-1:14. Bränneritomterna m. fl. Avmätning av Gotthard Vahlström år 1788.

Lantmäterimyndighetens arkiv (LMA), Arkivsök.

Akt nr 04-nys-53. Elementarskolan. Mätning, gränsåtgärd år 1859.

Nyköpings kommun, Byggnadsinventering 2015 (NKB) <http://kartor.nykoping.se/pdf/custom/Byggnadsinventering/>

Polisen_1-3_15706.pdf

Polisen_2-1_15708.pdf

Polisen_3_15709.pdf

Nyköpings stadsarkiv (NS)

Geometrisch jordebok Öfver Nyköpings stads Tompt määttningh. Upprättad år 1674 av Anders Andersson.

Sörmlands museums arkiv & bibliotek (SMA)

KN-KUS09-082 & KN-KUS11-050, Åkroken 3 & 4

SR-GIS 2015, upprättat av Björn Pettersson

Väster om ån. Nyköpings karta och geometriska jordebok 1674. Syn på tomter 1696. Bearbetning och analys av Carl Gustaf Blomberg.

Administrativa uppgifter

Projektnummer Sörmlands Arkeologi AB: 1622

Länsstyrelsens dnr: 431-5598-2016

Tid för undersökningen: 2016-10-10 – 2016-10-12

Personal: Lars Norberg

N 6571161,8 E 626657,3

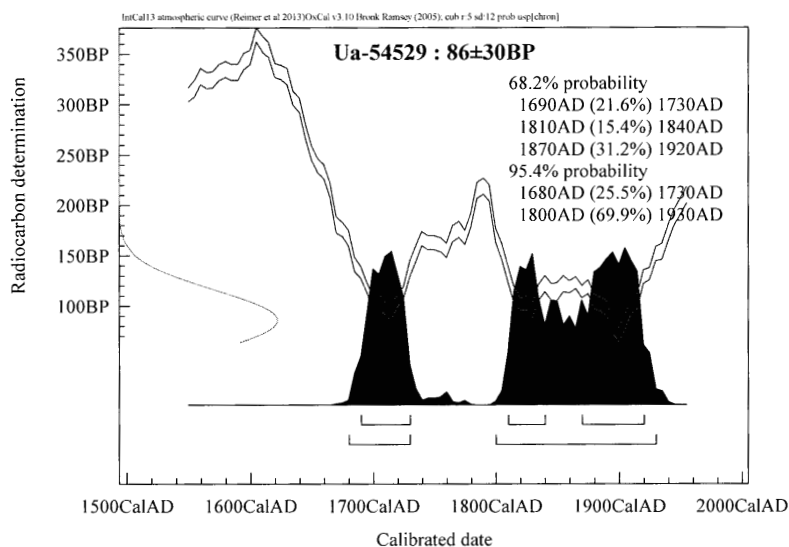
Koordinatsystem: SWEREF99 TM

Höjdsystem: RH 2000

Schaktat område: 65 m²

Inget analogt dokumentationsmaterial utöver rapporten föreligger. Digital dokumentation förvaras hos Sörmlands Arkeologi AB i väntan på meddelande från ATA angående rutiner för leverans av digitalt material.

Fynd med nr 1 förvaras vid Sörmlands Arkeologi AB i avvaktan på fyndfördelning.

Figur 14. Resultat av ¹⁴C-analys från lager 2. Värdena anges med ett kalibrerat intervall om 1σ AD (68,2%) respektive 2σ AD (95,4%).

Bilaga 1. ¹⁴C-analys

UPPSALA
UNIVERSITET

Uppsala 2016-11-17

Sörmlands Arkeologi AB
c/o Lars Norberg
Tideliusgatan 37, 3 tr
118 69 STOCKHOLM

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Ångströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 – 471 30 59

Telefax:
018 – 55 57 36

Hemsida:
<http://www.angstrom.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@Angstrom.uu.se

Resultat av ¹⁴C datering av granbarr från Nyköping, Södermanlands län.

Förbehandling av makrofossiler:

- 1 % HCl tillsätts (10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
- 0.5 % NaOH tillsätts (1 timme 60 °C). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ¹⁴C-innehållet förbränns det intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO₂-gas, som i sin tur konverteras till fast grafit genom en Fe-katalytiskreaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labnummer	Prov	δ ¹³ C‰ VPDB	¹⁴ C age BP
Ua-54529	Prov 1	-28,5	86 ± 30

Med vänlig hälsning

Göran Possnert/ Elisabet Pettersson

Bilaga 2. Fotodokumentation

Del av schaktet mellan Mårtensgården och Rektorsbostaden. I förgrunden syns A1, det vill säga delar av en stengrund till en tidigare riven 1700-talsbyggnad. Foto mot ostnordost: Lars Norberg 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Del av schaktet med lager 2 och anslutningen vid Rektorsbostaden i bakgrunden. Foto mot söder: Lars Norberg år 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Del av profilen i anslutning till L2. Notera raseringslagret med tegelkross som täcker brandresterna. Foto mot västsydväst: Lars Norberg år 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Deglar av sekundärbränt keramiskt material från lager 2. Bitarna är cirka 140 mm breda med en vägg tjocklek om cirka 25 mm. På insidan av fragmentet till vänster syntes spår av kopparutfällning. Foto: Lars Norberg 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Sekundärbränt yngre rödgods från lager 2 (BII:4). Till vänster fot till trebensgryta, till höger en skärva från ett kärl. Foto: Lars Norberg år 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Ett urval av fynden. Till vänster en grönglaserad kakelplatta, ovan till höger mynnings-skärva från en gulglaserad panna av yngre rödgods (L2). Därunder tre skaft från kritpipor (A1 & L2). Längst till höger en skärva grönt glas från ett dryckeskärl (L2). Foto: Lars Norberg år 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

